

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.241 (477)

ОБСТАВИНИ, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ТА ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА, ЗНАЧЕННЯ

Дудоров О.О., д.ю.н., професор

Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

У статті з'ясовується правова природа обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Показано вплив цих обставин на призначення покарання.

Ключові слова: злочин; призначення покарання; обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Дудоров А.А. ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, СМЯГЧАЮЩИЕ И ОТЯГЧАЮЩИЕ НАКАЗАНИЕ: ПОНЯТИЕ, ПРАВОВАЯ ПРИРОДА, ЗНАЧЕНИЕ / Луганский государственный университет внутренних дел им. Э.А. Дидоренко, Украина

В статье исследуется юридическая природа обстоятельств, смягчающих и отягчающих наказание. Продемонстрировано влияние этих обстоятельств на назначение наказания.

Ключевые слова: преступление; назначение наказания; обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание.

Dudorov O.O. CIRCUMSTANCES, THAT MITIGATE AND AGGRAVATE PUNISHMENT: CONCEPT, LEGAL NATURE, VALUE / Lugansk state university of internal affairs after E.O. Didorenko, Ukraine

The legal nature of circumstances that mitigate and aggravate punishment is comprehended. The influence of such circumstances on the punishment imposition is demonstrated.

Key words: crime, punishment imposition, circumstances that mitigate and aggravate punishment.

Призначення покарання – одне з основних питань, вирішуваних судом при постановленні вироку. Воно потребує належної правової регламентації з тим, щоб злочинці несли за вчинене заслужене покарання, а відповідна діяльність суду була б по можливості позбавлена суб'єктивізму і не перетворювалась б на свавілля. Призначення незаконних і несправедливих покарань не лише ускладнює або унеможлиблює досягнення вказаних у ч.2 ст.50 КК України цілей покарання, а й підриває авторитет правосуддя, призводить до скасування або зміни вироків, порушує права та свободи людини. Однією із загальних засад призначення покарання згідно з п.3 ч.1 ст.65 КК України є призначення покарання з урахуванням обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Не дивлячись на те, що проблематика призначення покарання належить до числа активно досліджуваних, у юридичній літературі і в правозастосовній діяльності суперечливо вирішуються, зокрема, питання про правову природу та класифікацію пом'якшуючих й обтяжуючих обставин, зміст окремих із них та їх співвідношення із кваліфікуючими і привілейованими ознаками, доцільність перетворення переліку пом'якшуючих обставин у вичерпний, співвідношення обставин, які характеризують особу винного, з обставинами, що пом'якшують та обтяжують покарання, доречність «подвійного» (при кваліфікації злочину та призначенні покарання) врахування одних і тих же обставин, потребу і шляхи конкретизації в законі кримінально-правового значення пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставини.

Метою пропонованої статті є розгляд проблемних питань, що стосуються пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, і висунення на цій підставі пропозицій, спрямованих на вдосконалення КК України в частині регламентації призначення покарання.

Передусім зауважу, що обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, конкретизуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину та (або) характеристику особи винного, згідно з нашим КК виступають самостійним чинником, який має значення для індивідуалізації покарання. З точки зору чинного КК України має рацію Т.І. Іванюк, яка в авторському визначенні обставин, що пом'якшують покарання, наголошує на тому, що ці обставини знаходяться поза межами

ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного [1]. Натомість російський законодавець визнав за потрібне підкреслити похідний характер розглядуваних обставин з огляду на те, що вони стосуються або суспільної небезпеки злочину, або (та) особи винного. Згідно з ч.3 ст.60 КК РФ при призначенні покарання враховуються характер і ступінь суспільної небезпеки злочину та особа винного, у тому числі обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, а також вплив призначеного покарання на виправлення засудженого та умови життя його сім'ї.

Аналізовані обставини, покликані обмежувати суддівський розсуд і слугуючи підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання, підлягають встановленню і врахуванню у кожній кримінальній справі при постановленні вироку (ст.324, ст.334 КПК України). При цьому суд не вправі змінити законодавчу оцінку суті певної обставини і визначити характер її впливу на обрання конкретної міри покарання по-іншому, ніж це зроблено в ст.66 і ст.67 КК, визнавши обтяжуючою обставину, яку законодавець відніс до пом'якшуючих, і навпаки.

Змістовно обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (за всієї умовності пропонованої класифікації), можуть бути поділені на такі, що характеризують злочин як явище об'єктивної дійсності (наприклад, тяжкі наслідки, завдані злочином, вчинення злочину загальнонебезпечним способом або з використанням умов надзвичайних подій), особу винного (з'явлення із зізнанням, вчинення злочину неповнолітнім або жінкою в стані вагітності тощо) або злочин та особу винного одночасно (зокрема, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, вчинення злочину з особливою жорстокістю, групою осіб за попередньою змовою чи особою, яка перебуває в стані сп'яніння). Стосовно часу їх формування, то обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, можуть виникати до винесення вироку – до, під час і навіть після вчинення злочину, за який особі призначається покарання. Наприклад, до обставин, які пом'якшують покарання і належать при цьому до посткримінальної поведінки винного, можуть бути віднесені активне сприяння розкриттю злочину, добровільне відшкодування завданого збитку, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину.

Інший погляд на класифікацію досліджуваних обставин пропонує Л.Л. Кругліков. Він вважає, що пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, які формуються в часовому інтервалі «злочин розпочато – злочин закінчено», характеризують одночасно і суспільну небезпеку злочину, й особу винного. Обставини ж, які стосуються дозлочинної і посткримінальної поведінки і стану суб'єкта злочину, характеризують винятково особу винного [2]. В юридичній літературі зустрічається й чимало інших класифікацій пом'якшуючих та обтяжуючих обставин [3], які мають не стільки правозастосовне, скільки наукове і навчальне значення.

Доктриною доведено, що обставини, які претендують на віднесення їх до таких, що пом'якшують та обтяжують покарання, повинні бути нехарактерними для більшості злочинів і водночас притаманними більш-менш широкому колу злочинних посягань, непохідними від інших пом'якшуючих та обтяжуючих обставини, уособлювати значущість впливу на міру покарання; при цьому спрямованість їх впливу на міру покарання повинна бути чітко визначена [4].

Тут доречно нагадати, що свого часу окремі українські дослідники виступили проти включення до переліку обставин, що пом'якшують покарання, вказівки на вчинення злочину під впливом аморальної або необачної поведінки потерпілого. В обґрунтування своєї позиції вони писали про те, що стан сп'яніння потерпілого як результат його аморальної або необачної поведінки може зумовити перебування цього потерпілого в безпорадному стані [5]. Таким чином, одна й та ж обставина спроможна чинити діаметрально протилежний вплив на покарання, у зв'язку з чим їй не місце в законодавчому переліку пом'якшуючих покарання, кожному з яких суд зобов'язаний враховувати саме як пом'якшуючу обставину незалежно від конкретних обставин справи.

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, неправильно або принаймні некоректно з точки зору логіки визначати як «обставини», «дані», «чинники», «фактори». З урахуванням здобутків загальної теорії права ці обставини слід визнавати юридичними фактами, які тягнуть за собою правові наслідки у вигляді пом'якшення або посилення покарання. При цьому обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, забезпечують «індивідуальне

піднормативне» регулювання кримінально-правових відносин, впливаючи на останні у зв'язку з індивідуальним актом застосування права, яким є обвинувальний вирок суду. На відміну від інших юридичних фактів – пом'якшуючих і кваліфікуючих ознак, передбачених Особливою частиною КК, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, впливають не на виникнення, а на припинення кримінально-правових відносин [6].

Обираючи міру покарання, суд не просто може, а зобов'язаний врахувати наявні в кримінальній справі обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання. Щоправда, з цього правила є два винятки.

По-перше, на підставі ч.2 ст.67 КК України суд залежно від характеру вчиненого злочину має право не визнати певні обставини обтяжуючими, мотивувавши своє рішення у вирокі. Тобто обставини, які обтяжують покарання, можуть бути поділені на обов'язкові і факультативні. Йдеться про те, що обставина, взагалі-то віднесена законодавцем до числа обтяжуючих і встановлена в конкретній справі судом, на переконання останнього, не була пов'язана з характером вчиненого злочину. Доречність існування положення, закріпленого у ч.2 ст.67 КК України, і пов'язаного з ним суддівського розсуду зазвичай пояснюється потребою забезпечити індивідуалізацію покарання, виявити гуманне ставлення до того, хто вчинив злочин.

Як відповідні приклади можна навести такі ситуації: одержання хабара або підроблення документа у стані алкогольного сп'яніння; тривалий проміжок часу між злочинами, які утворюють їх повторність; вчинення злочину у стані, викликаному вживанням наркотичних засобів, якщо особу шляхом погрози фізичної розправи примусили вжити такі засоби, або якщо вживання наркотичних чи інших одурманюючих засобів стало результатом введення особи в оману чи її помилки, тощо. На підтвердження того, що стан сп'яніння не завжди збільшує суспільну небезпеку злочину та особи винного навіть, якщо останній здійснює діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою, В.М. Бурдін наводить такі приклади: «...лікар, перебуваючи в стані сп'яніння, робить хворому невідкладну операцію за відсутності можливості звернутися за допомогою до іншого лікаря, але робить її невдало саме через такий стан. Або водій сідає в стані сп'яніння за кермо для того, щоб доставити хворого в лікарню, за відсутності іншого водія, але дорогою через стан сп'яніння збиває пішохода... в таких випадках... стан сп'яніння навряд чи можна враховувати як обставину, що обтяжуватиме кримінальну відповідальність особи» [7].

Фактично обставини, за яких особа опинилась у стані алкогольного сп'яніння чи в іншому відповідному стані, не стосуються саме характеру вчиненого злочину, з яким законодавець у ч.2 ст.67 КК пов'язує право суду не визнавати певну обставину обтяжуючою. З тим, щоб існуючу судову практику привести у відповідність з «буквою закону», у ч.2 ст.67 КК після слів «залежно від характеру вчиненого злочину» треба включити слова «та інших обставин». Варто також зауважити, що через існування п.13 ч.1 ст.67 КК суд не вправі визнати стан алкогольного, наркотичного і токсичного сп'яніння обставиною, яка пом'якшує покарання, навіть якщо особа опинилась у стані того чи іншого сп'яніння всупереч своїй волі.

По-друге, на підставі ч.2 ст.66 КК суд має право (а не зобов'язаний) визнати такою, що пом'якшує покарання, й ту обставину, яка не зазначена у частині 1 цієї статті. У цьому сенсі наведений у ч.1 ст.66 КК перелік обставин слугує для суду певним орієнтиром. Інколи перелік обставин, що пом'якшують покарання, пропонується перетворити у вичерпний на тій підставі, що існуючий на сьогодні невичерпний перелік цих обставин, надаючи судам необмежений простір для їх урахування при призначенні покарання, призводить до порушення принципів законності, рівності усіх перед законом, єдності судової практики, гуманізму та справедливості [8].

Викладена аргументація не переконує. Адже вести мову про рівність перед законом у сфері призначення покарання навряд чи доречно – покарання має бути максимально індивідуальним; визнання пом'якшуючими обставин, не вказаних у ч.1 ст.66 КК, ґрунтується на чинному КК і не може означати порушення принципу законності; надання переліку пом'якшуючих обставин вичерпного характеру (на відміну від збереження незакритого характеру цього переліку) якраз і суперечитиме принципу гуманізму; за умови збереження у ст.65 КК вказівки на ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного пропонується новела фактично не спроможна усунути суддівський розсуд при призначенні покарання.

Обставини на кшталт вчинення злочину вперше, відсутності в особі судимості, непритягнення її в минулому до кримінальної чи адміністративної відповідальності навряд чи є підстави розцінювати як пом'якшуючі покарання обставини, позаяк законослухняна поведінка особи повинна вважатись нормою у цивілізованому суспільстві. Вчинення злочину вперше не може визнатись обставиною, яка пом'якшує покарання, «оскільки є не винятком із правила, а скоріш правилом, винятком з якого, обтяжуючим покарання, є вчинення злочину повторно або рецидив» [9].

КК України 2001 р. уточнив правову природу розглядуваних обставин порівняно з КК 1960 р., де вони називались обставинами, що пом'якшують та обтяжують відповідальність. Наразі з назви статей КК, які закріплюють відповідні переліки, і місця цих статей у Загальній частині КК України однозначно випливає, що функція пом'якшуючих та обтяжуючих обставин – сприяти конкретизації процесу призначення покарання, забезпечувати його індивідуалізацію. У теорії кримінального права аналізовані обставини називались по-різному – обставинами, які збільшують і зменшують міру покарання, обставинами, які пом'якшують та обтяжують вину, обставинами, які впливають на ступінь вини, обставинами, які пом'якшують та обтяжують суспільну небезпеку діяння, обставинами, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, тощо. Неоднаково позначались ці обставини і в пам'ятках вітчизняного кримінального законодавства: обставини, які збільшують або зменшують вину і покарання, обставини, що визначають більш сувору або більш м'яку міру соціального захисту, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, тощо. Динаміка законодавчих змін назви пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, за слухним висловлюванням В.В. Полтавець, – наочна ілюстрація пошуку законодавцем правильної і такої, що відображає їх правову природу, назви [10]. Про обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (а не відповідальність), йдеться не лише в чинному КК, а й у ст.64 КПК, яка закріплює предмет доказування в кримінальній справі, у ст.233 КПК, яка визначає зміст обвинувального висновку, у ст.324 КПК, яка містить перелік питань, вирішуваних судом при винесенні вироку, і в ст.334 КПК, присвяченій мотивувальній частині вироку.

Крім різного (хоч і неконкретизованого в КК) впливу на покарання, що призначається, пом'якшуючі обставини відрізняються від обтяжуючих тим, що їх законодавчий перелік з урахуванням принципу гуманізму, як вже зазначалось, не є закритим у той час, як перелік обтяжуючих обставин носить вичерпний характер. Водночас спільним для цих обставин є те, що вони знаходяться поза межами складів конкретних злочинів (основних, кваліфікованих, привілейованих) і, відповідно, на кваліфікацію злочинів не впливають.

Отже, вказані в Загальній частині КК обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, треба відрізнити від передбачених Особливою частиною КК однойменних (схожих) ознак основних, привілейованих і кваліфікованих складів злочинів. Якщо кваліфікуючі та привілейовані ознаки є засобом здійснюваної законодавцем диференціації кримінальної відповідальності і належать до кримінально-правового інституту складу злочину, то обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, будучи складовою інституту призначення покарання, є засобом здійснюваної судом індивідуалізації покарання. З огляду на сказане, норми Загальної та Особливої частин КК України, які передбачають різноманітні пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, немає підстав об'єднувати в один кримінально-правовий інститут.

Згідно з ч.3 ст.66 і ч.4 ст.67 КК у тому разі, коли будь-яка з обставин, що пом'якшує (обтяжує) покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на кваліфікацію, суд не може врахувати її ще раз при призначенні покарання як обставину, яка пом'якшує (обтяжує) покарання. Вважається, що запроваджена КК України 2001 р. заборона «подвійного» (при кваліфікації злочину і при призначенні за нього покарання) врахування однієї і тієї ж обставини пояснюється тим, що законодавець при конструюванні складу злочину і відповідної йому санкції вже врахував вплив певної обставини на міру покарання.

Наприклад, призначаючи покарання за звалтування, вчинене з використанням безпорадного стану потерпілої особи, суд не вправі врахувати таку вказану в п.6 ч.1 ст.67 КК обтяжуючу обставину, як вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані; при призначенні покарання за вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п.4 ч.2 ст.115 КК), суд не може взяти до уваги ще раз однойменну обтяжуючу обставину (п.10 ч.1 ст.67 КК); призначаючи покарання за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової,

національної належності або ставлення до релігії (ст.161 КК), суд позбавлений можливості посилатись на те, що цей злочин вчинено на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату (п.3 ч.1 ст.67 КК).

Наведені приклади однозначні в тому плані, що певна обставина, яка зазначена в ч.1 ст.67 КК як обтяжуюча покарання та яка водночас передбачена нормою Особливої частини КК як ознака складу злочину, що впливає на кваліфікацію, взагалі не враховується при призначенні покарання. Це, на думку С.Д. Шапченка, має місце, якщо та чи інша ознака «а) безпосередньо вплинула на формулу остаточної кваліфікації злочину; б) не носить оціночного характеру та не має кількісних параметрів; в) є єдиною з кількох альтернативних обставин, що впливають на кваліфікацію злочину» [11].

Колегія суддів Судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України виключила з вироку Апеляційного суду Одеської області, яким Б. було засуджено за вчинення злочину, передбаченого п.13 ч.2 ст.115 КК, вказівку на настання тяжких наслідків у вигляді смерті потерпілого, обґрунтовано зазначивши у своїй ухвалі, що смерть потерпілого є обов'язковою ознакою складу злочину «умисне вбивство» [12].

Сказане не виключає впливу на обрання міри покарання конкретного (більшого або меншого) прояву тієї чи іншої ознаки складу злочину, однойменної із вказаною в ч.1 ст.67 КК обставиною (подібної до такої обставини). Однак це має відбуватись у порядку врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину або особи винного, що не означатиме порушення заборон, закріплених у ч.3 ст.66 і ч.4 ст.67 КК, які потребують відповідного уточнення.

Наприклад, при призначенні покарання за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст.116 КК), та умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст.123 КК), суд не має права врахувати як пом'якшуючу покарання обставину вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого (п.7 ч.1 ст.66 КК). Разом з тим «на ступінь суспільної небезпеки заподіяного в стані сильного душевного хвилювання умисного тяжкого тілесного ушкодження може впливати характер протиправних дій потерпілого – в одному випадку це буде протизаконне насильство у вигляді непоправного знівечення обличчя, спричиненого малолітній дочці винного, а в іншому – тяжка образа, нанесена йому особисто» [13]. Інакше кажучи, характер поведінки потерпілого, яка зумовила виникнення стану сильного душевного хвилювання, впливає на ступінь тяжкості вчиненого злочину, передбаченого ст.123 КК, і в такій якості має враховуватись при призначенні покарання.

Л.Л. Кругліков пропонує доповнити ч.3 ст.61 і ч.2 ст.63 КК РФ, які є аналогами ч.3 ст.66 і ч.4 ст.67 КК України, положеннями про те, що реальний зміст пом'якшуючих та обтяжуючих обставин береться до уваги при оцінці ступеня суспільної небезпеки злочину та особи винного. У протилежному випадку, справедливо вважає вчений, у діяльності суду зберігатиметься елемент невизначеності [14].

Врахування обставин, що пом'якшують покарання, означає надання суду можливості, зокрема: призначити основне або додаткове покарання ближче до мінімуму відповідної санкції або в мінімальних межах, визначених цією санкцією; призначити менш суворий вид основного покарання з числа покарань, вказаних в альтернативній санкції; не призначити додаткове покарання, передбачене в санкції як факультативне; застосувати ст.69 і ст.69-1 КК.

Правове значення розглядуваних обставин, яке, щоправда, виходить за межі інституту призначення покарання, полягає і в тому, що вони (деякі з них) поряд з іншими закріпленими в КК обставинами уможливають застосування звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від відбування покарання та його відбування. Тому певною мірою має рацію Т.В. Сахарук, яка констатує, що пом'якшуючі та обтяжуючі обставини впливають не лише на обрання міри покарання, а й на вибір форми реалізації кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим авторка пропонує називати аналізовані обставини, як і раніше, обставинами, що пом'якшують та обтяжують відповідальність [15]. Цілком очевидно, що роль пом'якшуючих та обтяжуючих обставин не є визначальною при застосуванні норм КК про звільнення від кримінальної відповідальності (не визнається формою реалізації кримінальної відповідальності) і звільнення від покарання та його відбування. Основне призначення

обставин, перерахованих у ст.66 і ст.67 КК, що й знайшло чітке відображення в чинному КК України, – сприяти індивідуалізації покарання.

Врахування обставин, що обтяжують покарання, природно, погіршує правове становище особи та означає надання суду можливості, зокрема: призначити основне або додаткове покарання ближче до верхньої межі відповідної санкції або в максимальних межах, визначених цією санкцією; призначити більш суворий вид основного покарання з числа покарань, вказаних в альтернативній санкції; призначити додаткове покарання, передбачене в санкції як факультативне, або призначити відразу кілька додаткових покарань.

Правове значення обставин, що обтяжують покарання, полягає і в тому, що їх наявність виключає застосування ст.69-1 КК, враховується при вирішенні питань про звільнення від відбування покарання з випробуванням і про обрання принципу остаточного покарання при засудженні особи за сукупністю злочинів тощо.

Отже, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, – це відмінні від ознак складів злочинів і передбачені Загальною частиною КК ознаки, які характеризують злочин та (або) особу винного, які слугують підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання та які суд, за загальним правилом, зобов'язаний враховувати при призначенні покарання.

Законодавець позбавив суд права визнавати обставинами, які обтяжують покарання, обставини, не зазначені у вичерпному переліку, наведеному в ч.1 ст.67 КК України. Тому не ґрунтується на чинному КК існуюча в Україні практика віднесення до обставин, що обтяжують покарання, зокрема, таких обставин, як невизнання особою своєї вини у вчиненні злочину, відмова давати показання або дача завідомо неправдивих показань, відсутність каяття у вчиненні злочину, переховування від слідства, невідшкодування збитків, завданих злочином. Разом із тим зрозуміло, що названі та інші подібні обставини суд вправі врахувати в межах такої передбаченої п.3 ч.1 ст.65 КК загальної засади призначення покарання, як призначення покарання з урахуванням особи винного. Про це писав і М.І. Бажанов, зазначаючи, що будь-які обставини, котрі характеризують особу винного та які обтяжують відповідальність, можуть враховуватись судом незалежно від вичерпного переліку обтяжуючих обставин [16]. Так що про штучне звуження меж індивідуалізації покарання у цьому випадку говорити не доводиться. Таким чином, справжньої потреби перетворювати перелік, закріплений в ч.1 ст.67 КК України, у невичерпний, виходячи з того, що, мовляв, дійсність багатша за будь-який перелік, немає. Несерйозним, слушно зауважує Т.В. Непомнящая, є і твердження про велике профілактичне значення «відкритого» переліку обтяжуючих покарання обставин. Навряд чи така «відкритість» може стати істотним «стримуєчим» фактором для осіб, які вчиняють злочини [17].

Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, повинні враховуватись судом не ізолювано, а в їх сукупності. З огляду на це й нерівнозначність впливу окремих обставин на міру покарання, а також на те, що при призначенні покарання, крім пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, підлягають обов'язковому врахуванню ступінь тяжкості вчиненого злочину та особа винного, не виключені ситуації, коли за наявності у справі пом'якшуючих обставин буде призначене максимально можливе покарання, а за наявності обтяжуючих – мінімальне покарання, передбачене санкцією. Врешті-решт вирішальну роль тут з точки зору чинного КК України продовжує відігравати суддівський розсуд. Про більш-менш конкретний вплив пом'якшуючих обставин на обрання міри покарання йдеться хіба що в ст.69 і ст.69-1 нашого КК.

Натомість кримінальне законодавство окремих зарубіжних держав містить спеціальні правила, які визначають характер і міру впливу пом'якшуючих та обтяжуючих обставин на призначення покарання. Наприклад, згідно зі ст.66 КК Іспанії: 1) якщо немає ні обтяжуючих, ні пом'якшуючих обставин, або якщо наявні і перші, і другі, суд призначає покарання відповідно до особистих обставин злочинця і ступеня тяжкості діяння; 2) якщо має місце одна або кілька пом'якшуючих обставин, суд призначає покарання на рівні нижньої межі, встановленої санкцією; 3) якщо має місце одна або кілька обтяжуючих обставин, суд призначає покарання на рівні верхньої межі, встановленої санкцією; 4) якщо мають місце дві і більше пом'якшуючі обставини, суд може призначити покарання, яке є нижчим на один або два ступеня порівняно з покаранням, передбаченим законом [18].

Питання про законодавчу конкретизацію впливу пом'якшуючих та обтяжуючих обставин на призначення покарання залишається відкритим і, вочевидь, має вирішуватись у контексті запровадження подальшої формалізації призначення покарання взагалі. Збереження при цьому як загальних засад призначення покарання врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину й особливо «гумової» особи винного робить безперспективним включення до КК України формалізованих правил на кшталт бальної оцінки пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, які чітко окреслюватимуть межі покарання за наявності цих обставин та їх різного поєднання.

Викладене вище дозволяє висунути окремі пропозиції, спрямовані на вдосконалення КК України в частині регламентації призначення покарання. По-перше, пропоную доповнити ч.3 ст.66 і ч.4 ст.67 КК положеннями про те, що конкретний прояв ознаки складу злочину, однойменної з пом'якшуючою (обтяжуючою) обставиною (подібної до неї), за наявності підстав має враховуватись як показник ступеня тяжкості злочину або особи винного. По-друге, слід уточнити ч.2 ст.67 КК з тим, щоб суд мав можливість не визнавати певну обставину обтяжуючою не лише через відсутність її зв'язку з характером вчиненого злочину, а й через інші обставини

Перспективними напрямками подальших теоретичних досліджень проблематики призначення покарання є підстави визнавати, зокрема: вироблення підходів, спрямованих на звуження меж суддівського розсуду при призначенні покарання, визначення напрямів формалізації правил призначення покарання; пошук шляхів подолання існуючого стану речей, за якого всебічне врахування судом особи винного фактично призводить до ігнорування вичерпного переліку обтяжуючих покарання обставин; уточнення переліків обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, та змісту окремих з них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванюк Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Іванюк. – Київ, 2006. – 20 с.
2. Полный курс уголовного права: в 5 т. / [под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008— .—
Т. 1: Преступление и наказание. – 2008. – 865 с.
3. Лемешко Ю.Ю. Классификация отягчающих обстоятельств в науке уголовного права и законодательстве / Ю.Ю. Лемешко // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криминології: Матеріали II-ї міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). – Т. 1. – Одеса, 2010. – С. 165–167.
4. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / Т.В. Сахарук. – Х., 2006. – 210 с.
5. Андрушко П. Кримінально-правове значення сп'яніння потерпілого / Андрушко П. // Радянське право. – 1991. – № 7. – С. 33–36.
6. Ільїна О.В. Юридична природа обтяжливих обставин у кримінальному праві // Митна справа. – 2006. – № 3. – С. 75–79; Ільїна О.В. Вплив обтяжуючих обставин як юридичних фактів на кримінально-правові відносини // Митна справа. – 2006. – № 4. – С. 28–31; Ільїна О.В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Ільїна. – Київ, 2007. – с. 20.
7. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння: монографія / В.М. Бурдін. – К.: Атіка, 2005. – 234 с.
8. Іванюк Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Іванюк. – Київ, 2006. – 20 с.

9. Іванюк Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Іванюк. – Київ, 2006. – 20 с.
10. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України: монографія / В.В. Полтавець. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 230 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [відп. ред. С.С.Яценко]. – [4-е вид., переробл. та доповн.]. – К.: А.С.К., 2005. – 762 с.
12. Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 20–21.
13. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / [відп. ред. С.С.Яценко]. – [4-е вид., переробл. та доповн.] – К.: А.С.К., 2005. – 540 с.
14. Полный курс уголовного права: в 5 т. / [под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008— .—
Т. 1: Преступление и наказание. – 2008. – 865 с.
15. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / Т.В. Сахарук. – Х., 2006. – 210 с.
16. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К.: Вища школа, 1980. – 430 с.
17. Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 456 с.
18. Уголовный кодекс Испании / [под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова]. – М.: Зерцало, 1998. – 320 с.

УДК 343.234

СКЛАД ІНШОГО ЗЛОЧИНУ, ЩО УНЕМОЖЛИВЛЮЄ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Хряпінський П.В., д.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті досліджується місце та значення обмежувальної ознаки звільнення від кримінальної відповідальності особи, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Робиться висновок про стримуючий вплив цього заперечення у звільненні від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, позитивна посткримінальна поведінка, звільнення від кримінальної відповідальності, склад іншого злочину.

Хряпинский П.В. СОСТАВ ИНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ, КОТОРЫЙ ИСКЛЮЧАЕТ ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье исследуется место и значение ограничительного признака освобождения от уголовной ответственности лица, если фактически совершенное им деяние содержит состав иного преступления. Делается вывод о сдерживающем влиянии этого ограничения при освобождении от уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, позитивное постпреступное поведение, освобождение от уголовной ответственности, состав иного преступления.

Khriapinskiy P.V. COMPOSITION OF OTHER CRIMES THAT EXCLUDES EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article investigates the place and importance of a restrictive sign exemption from criminal responsibility of the person, if in fact committed act constitutes a specific crime. It is concluded that the restraining influence of this limitation upon release from criminal responsibility.

Key words: criminal responsibility, positive aftercrime behavior, exemption from criminal responsibility, composition of other crime.